

Hypokritiek

Recensie van HENK OOSTERLING (2000)
Radicale middelmatigheid. Amsterdam, Boom.

Toen ik onlangs mijn mobiele telefoon verloor, ervoer ik meer dan louter een materieel gemis: ik was ook wreed weggerukt uit mijn sociale netwerk, ik was niet meer bereikbaar en al mijn telefoonnummers kwijt. Ik was mezelf niet meer. Toch was er ook een gevoel van bevrijding. Ik hoefde niet meer altijd bereikbaar te zijn. Vanaf nu ging ik voor 'echt' in plaats van digitaal contact. Maar toen een week later mijn trouwe Siemens werd gevonden, was ik al snel al mijn voornemens vergeten en sms-te ik er weer lustig op los. In zijn essay *Radicale middelmatigheid* onderzoekt Henk Oosterling onze omgang met (hulp)middelen. Het gaat hem niet alleen om technologische middelen zoals mijn telefoon, maar om middelen in brede zin zoals paranormale media, drugs en taal. In de Van Dale wordt een 'middel' gedefinieerd als 'datgene wat gebezigd wordt om een doel te bereiken, om ergens te komen'. Volgens deze standaardbetekenis van wat een middel is, bepalen wij zelf de 'mate' waarin wij het middel gebruiken. Oosterling beweert dat hiermee niet alles gezegd is: middelen stellen zelf ook een 'maat' en leggen ons die op. Als Oosterling spreekt over 'middelmatigheid' dan heeft hij het over deze dubbele

betekenis: 'Het middel kan zowel subject als object van de maat zijn: het kan de maat aangeven of zelf afgemeten worden' (12).

De term 'middelmatig' heeft ook een negatieve betekenis, 'lang niet uitnemend, eerder slecht dan goed', aldus de Van Dale. Deze negatieve bijbetekenis van 'middelmatig' is interessant in het licht van de notie 'hypokritiek', een begrip dat in Oosterlings essay *Radicale middelmatigheid* centraal staat. Het thema van zijn essay is de vraag in hoeverre wij bepaald worden door en afhankelijk zijn van middelen: is een radicaal middelmatig mens nog wel authentiek? Oosterling beseft dat hij zelf ook gebruik maakt van middelen als taal, computers, boeken en tijdschriften. Kritiek leveren heeft dus iets hypocriets: 'Iedere criticus collaboreert' (13). Een andere reden waarom kritiek op de middelmatigheid discutabel is, is dat de criticus door het bekritisieren ervan ook zichzelf treft: Oosterling spreekt — wat overdreven — over 'zelfdestructie'. Gewone kritiek is voor Oosterling niet meer mogelijk, er moet altijd een zelfreflexief moment in aanwezig zijn, vandaar dat hij spreekt van 'hypokritiek', dat wil zeggen 'een kritiek die zichzelf ondermijnt in het

besef dat ze even noodzakelijk als onmogelijk is' (13).

Oosterling schrijft dat hij met zijn hypokritiek de 'blinde vlek' wil laten 'oplichten' in de 'transparantie' van de nieuwe media. Het gaat er dus niet om de door de nieuwe media gegenereerde transparantie van ons huidige bestaan ontologisch te funderen. Het gaat erom te doordenken waardoor deze transparantie nog wordt 'bespookt'. Ontologie wordt, zoals Jacques Derrida stelt *hantologie*, naar het Franse 'hanter' of 'besproken'. Oosterlings 'blinde vlek' is duidelijk geïnspireerd door Derrida's speurtocht naar het 'andere' of het 'buiten'. Schematisch ziet Derrida's idee er zo uit: een exterioriteit die met de interioriteit wordt meegeproduceerd (en er constitutief voor is) en die een ontwrichtende werking heeft. Hoe gebruikt Oosterling nu Derrida's ideeën in zijn beschouwing over middelen?

Media, zegt hij, hebben twee kanten. Enerzijds is er een bevrijdende kant — de mens scheidt middelen om zijn beperkingen te ontstijgen. Middelen zijn er dan om weerstanden op te heffen. Transparantie moeten we in dit verband interpreteren als opheffing van weerstand. Anderzijds worden mensen afhankelijk van middelen, ze werken 'verslavend' (denk hierbij aan drugs, maar ook aan andere middelen, zoals een gsm of een auto). Middelen vervreemden de mens van zichzelf, hij wordt geleefd door de middelen. Binnen het systeem dat ze dienen, veroorzaken ze juist weerstand. Oosterling noemt dit kritische elementen in de middelmatigheid: elementen die weerstand bieden aan en opgeroepen worden door het steeds verder

opheffen van weerstanden. Met Oosterlings manier van naar middelen kijken is een concept van authentiek menszijn verbonden. Hij stelt dat het juist de middelen zijn die het mogelijk maken jezelf te ervaren als jezelf en in relatie tot anderen. En diezelfde middelen maken het tegelijkertijd onmogelijk jezelf te zijn. Deze denkbeweging is opnieuw geïnspireerd door Derrida's differentiedenken: het schrift dat als een *pharmakon* werkt, hulpmiddel en vergif tegelijkertijd (Oosterling haalt deze uit Derrida's lezing van Plato afkomstige notie ook aan). Binnen deze interpretatie van middelmatigheid gaat de traditionele notie van authenticiteit op de helling. Traditioneel wordt authenticiteit immers gezien als een onveranderlijke, zij het eventueel verborgen kern. Oosterling gaat in zijn hypokritiek op zoek naar de kritische elementen in de middelmatigheid en laat zien dat de dubbelheid in het gebruik van middelen tot een nieuwe inhoud van het begrip authenticiteit leidt, een authenticiteit die door de structuur van de omgang met middelen deels altijd onbereikbaar blijft.

Helaas haalt hij in zijn speurtocht te veel overhoop: van ICT gaat het via lichamelijkeheid, drugs en Japan naar de kunst. Deze brede oriëntatie heeft als vanzelfsprekend nadeel dat alle onderwerpen wel heel kort behandeld worden. Oosterling voegt zich naar de eisen van de (post)moderne zapcultuur. Het moet allemaal snel en om de aandacht extra vast te houden, verliest hij zich ook nog eens in allerlei slogans en flauwe woordspelingen. Een greep: een oproep van Meta de Vries noemt hij 'collectieve

Meta-stasen' en 'Meta-vertellingen', Da-
sein wordt 'Design' en als klap op de
vuurpijl een verwijzing naar ons vorige
kabinet: 'Paars aangelopen raakt de pa-
tiënt bekneeld in beleidsmatige para-
doxen. (...) Wanneer de patiënt voor de
tweede keer Paars aanloopt, worden de
infusen eruit getrokken' (49).

Naar aanleiding van een beschou-
wing over informatisering, stelt Ooster-
ling dat het autonomieconcept door de
komst van internet veranderd is. Onaf-
hankelijkheid wordt in de ICT-samenle-
ving gedefinieerd als toegang: *access for
all*. Waar de mens eerst status ontleende
aan materiële dingen zijn het nu virtuele
tekens die belangrijk zijn. De individua-
liteit is te identificeren als het snijpunt
van de netwerken waarop iemand is in-
gelogd. Door informatie tot zich te ne-
men produceert de consument zichzelf;
Oosterling noemt dit 'prosumeren'. Al-
les wat is, is informatie. Of 'infotoom'
zoals Oosterling de ICT-tegenhanger
van het atoom noemt.

Informatisering is volgens Ooster-
ling een operatie die uit twee delen be-
staat: enerzijds het doorgeven van infor-
matie en anderzijds het formeren van de
identiteit van de 'prosumenten'. 'In deze
dubbeloperatie wordt een supplemen-
taire spanning opgeroepen: dit noemen
we doorgaans massa of materie' (44). Het
mag duidelijk zijn dat Oosterling zich
hier weer laat leiden door het differen-
tiedenken. Bij de productie van infor-
matie wordt de informatie gegrond op
iets wat weerstand biedt aan die infor-
matisering: de informatiedrager. Weer-
stand valt te begrijpen in het licht van
wat informatisering eigenlijk doet: het
steeds virtueel worden van de materie.

Dit is wat Oosterling bedoelt met trans-
parantie. Wat weerstand biedt, noemt
Oosterling het 'informe'. Dit is hetzelf-
de als wat het schrift volgens Derrida
doet met de gesproken taal: het voegt
iets toe dat enerzijds het overbrengen
van informatie mogelijk maakt en het
tegelijkertijd verandert en in die zin
'geweld aandoet'. Bij Oosterling uit
zich het 'informe' in wat hij noemt 'ex-
tatisch geweld' of 'kritische massa'. Het
wordt door het systeem opgeroepen en
kan niet door het systeem gecontro-
leerd worden: 'de toename van armoe-
de, ongelijkheid en onveiligheid'. Dit is
wat Oosterling de 'blinde vlek van de
informatisering — het ongevormde'
noemt.

Oosterling geeft in zijn essay meer-
dere voorbeelden van deze 'blinde vlek'
of de 'kritische massa'. Hij wijst op de
fascinatie die er tegenwoordig is voor
lichamelijkheid. We worden aangetrok-
ken door harmonieuze 'natuurlijke'
lichamen, maar ook door extatische,
verscheurde lichamen. De entertain-
mentindustrie, denk aan 'pretparken,
Imaxbioscopen en survivaltochten'
speelt hierop in: 'Zodra de massa van
lichamen door deze mediamieke bewer-
kingen in crisis raakt en kritisch wordt,
kan er met verwijzing naar de nucleaire
technologie gesproken worden van een
'echte' kritische massa: de materie
wordt onbeheersbaar en ontwikkelt een
zichzelf versterkende excessiviteit' (59).
Het gaat om een kunstmatige huiver,
die Oosterling in verband brengt met
het sublieme, zoals Kant en Burke dat
verwoordden. Het gaat met andere
woorden om het idee dat datgene wat
ons esthetisch boeit het vormeloze en

het grenzeloze is, het is wat de orde doorbreekt. Het ongevormde wordt zo het sublieme.

Een ander voorbeeld van kritische massa vindt Oosterling in de junk. Junks zijn ongevormd als ‘nomade, nobody en nowhere’. De onmacht dit extatische zelfverlies te begrijpen, maakt de junk tot een schrikbeeld. Hier speelt het traditionele autonomiebegrip een rol: je gebruikt middelen voor een doel, maar je laat je niet gebruiken door de middelen. Toch is dit niet het ‘echte’ criterium waarom we junks afkeuren. Zelfverlies of extase wordt vaak wel geaccepteerd: mensen verleggen voortdurend hun grenzen door bergen te beklimmen, verre planeten te bezoeken, experimenten te doen, (te) hard te werken, enzovoort. We keuren junks af, omdat ze geen maatschappelijk nut hebben, ze veroorzaken zelfs overlast. Toch verschillen drugs qua werking niet van andere middelen. Ze creëren allemaal een ‘eigen behoeftestructuur en specifieke vormen van zelfbewustzijn en sociaal bewustzijn’ (102). Ieder middel functioneert als een milieu (sic) of middenplaats (Oosterling noemt het ook ‘tussen’ of ‘inter’).

De notie van het ‘midden’ heeft Oosterling weer aan Derrida ontleend: de differentie installeert een ruimtelijk interval, een tussenruimte of midden. Dit midden gaat vooraf aan opposities als binnen-buiten, lichaam-geest, eigenlijk-oneigenlijk. In het geval van de middelmatigheid: het is niet zo, dat er eerst een autonoom individu was, dat doordat het steeds middelmatiger werd, steeds minder autonoom werd. Het middel installeerde een ‘midden’ waardoor het idee van een authentiek

individu pas mogelijk werd. Door de ontwikkeling van steeds nieuwe media (van de uitvinding van het wiel tot aan i-mode gsm’s) verschuift het ‘midden’ steeds en verandert dus ook dat wat wij authenticiteit noemen.

Oosterling probeert het ‘midden’ een nadere inhoud te geven door een interculturele beschouwing over Japan, in het bijzonder over het Japanse *Ma*. Het *Ma* is een ‘spatiotemporeel interval waarin interacties tussen mensen onderling plaatsvinden en waardoor zij in verhouding tot de hen omringende dingen komen te staan’ (115). *Ma* is het ‘midden’ of het ‘inter’. In de Japanse samenleving zijn transcendentale noties als authenticiteit veel minder aanwezig. Wie iemand is en wat iemand doet, wordt bepaald door de context waarin men staat; de netwerken waarin men zich bevindt. Identiteit is mediamiek bepaald. Dit verklaart volgens Oosterling waarom rituelen zo belangrijk zijn in Japan: identiteit is vorm(geven). Wat wij in het Westen ervaren als opposities, wordt in Japan ervaren als supplementair. Lichaam en geest zijn één en worden geïnstalleerd door het *Ma*. Dit *Ma* is niet te vatten of te ‘informatiseren’; het is als het ‘andere’ of de ‘blinde vlek’ alleen te ervaren.

Ma is ook datgene wat in bijvoorbeeld kunst doorwerkt als ‘het informe’ of ‘het sublieme’. Het heeft een ondermijnende werking: er worden ‘voorstellen tot andere werkelijkheden, waarin indirect de bestaande maatschappelijke werkelijkheid reflecteert’ gedaan. De bestaande orde wordt in de shock aan het wankelen gebracht. In het *Gesamtkunstwerk* vindt Oosterling een beeld waarmee hij tot een nieuwe inhoud van authentiek

citeit kan komen. In een *Gesamtkunstwerk* worden verschillende media gebruikt om het 'inter' te installeren: 'intermedialiteit'. Om dit 'inter' ervaarbaar te maken, moet het 'geframed' worden.

Oosterling bedoelt hier datgene mee wat de zintuigen richt op het 'inter': bij een schilderij een lijst, bij een boek een kaft, in de filosofie een idee ('Logos, God, Substantie,' enz.). Dit 'frame' mag echter niet overheersen, want dan verliest het 'inter' zijn werkzaamheid. Dit zou verklaren waarom wij niet meer gevoelig zijn voor Ma: we houden halsstarrig vast aan opposities als 'authenticiteit' en 'vervreemding', zonder te beseffen dat dit 'frames' zijn. Een nieuwe inhoud van authenticiteit zou zich moeten richten naar de intermedialiteit van het *Gesamtkunstwerk*. Authenticiteit zou juist blootstelling aan het 'informe' moeten zijn. Oosterling vat het samen in de slogan:

'Dasein wordt Design': in een radicaal middelmatige manier van leven, moeten authenticiteit en vervreemding opvatten als supplementaire spanningsvelden mediamiek geïnstalleerd door het 'inter' in plaats van als opposities.

Uit het voorafgaande wordt duidelijk hoezeer Oosterling geïnspireerd is door het differentiedenken van Derrida. Het verschil tussen beiden is echter — om in de door Oosterling gebezigde terminologie te blijven — dat het 'inter' bij Oosterling niet echt 'oplicht', maar eerder 'geïnformeerd' wordt. Oosterling heeft het hier zelf over als hij spreekt over het kunstkritische vertoog rondom avant-gardekunst: 'Het informe wordt van meet af aan geïnformeerd' (125). Het kan zijn dat Oosterling dit probeert te ondervangen in zijn notie van 'hypokritiek', maar uiteindelijk 'licht' er toch wat mij betreft vrij weinig 'op'.